

Олександр Стешов (Oleksandr Styshov)
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ-ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XXI СТОРІЧЧЯ

Features of Neologism-Noun Word Formation in the Ukrainian Language of the 21st Century

ABSTRACT: The article studies the main features of those newly coined noun word formations typical of 21st-century Ukrainian. The research material comprises more than 2,000 new words registered by the author in Internet discourse (websites, blogs, social networks), various electronic and paper media, dictionaries of new vocabulary, some literary texts and partly items attested in colloquial speech within the specified period. The author analyses all possible ways of word formation characteristic of newly coined nouns in modern Ukrainian. The morphological way of forming noun derivatives has proven to be of significant dominance. The paper also analyses the most productive ways of noun-neologism formation, namely: suffixation, prefixation, various types of abbreviation, and univerbation. It has been noted that within recent decades, a significant quantitative increase of the lexical units formed by word formation, stem formation, and telescoping has occurred. Within this period, the prefix-suffix and non-affix morphological subtypes of word formation are registered as being the least productive. Among the non-morphological ways of word formation, lexical-syntactic and lexical-semantic ones (i.e., semantic derivation) are defined as the most productive. It is emphasized that extralinguistic factors are quite important in the processes of semantic neologism derivation, while often being viewed as dominant since, as is known, major changes in language occur in periods characterized by significant social dynamics such as times of revolutions, coups or military, interreligious and international conflicts, etc. The Russian-Ukrainian war having caused the formation of a number of semantic innovations can serve as a valid illustration of this process. The paper also shows that conversion is typical only of substantivised adjectives, mainly of those denoting individual food joints, other buildings and venues. A characteristic feature of the derivational processes for the period under study is a significant activation of mixed word-formation, since both the word building stems borrowed a long time ago and newly borrowed stems, word-forming affixes and affixoids play an increasingly important role here. The paper also advances the notion that nominal innovations serve as important “signs of the present time” due to the primary influence of extralinguistic factors; with these nouns reflecting the linguistic creativity of the Ukrainian people.

KEYWORDS: language, word formation, neologism, noun, factor, productivity, semantics

Постановка проблеми

Незаперечним є факт, що українська мова на початку XXI століття розвивається надзвичайно динамічно. Традиційно найістотніших змін зазнає лексико-семантичний рівень, який постійно поповнюється передусім неологізмами для номінації нових понять, реалій, осіб, явищ, ознак, дій, станів, потреба в яких продиктована самим життям як української, так і всесвітньої спільнот. А вже останні нині вступили в нову добу розвитку – інформаційну. Зібраний нами значний фактичний матеріал і словники неолексем переконливо доводять, що найактивніше джерело, яке сприяє поповненню лексичного складу сучасної української мови в цей період, – словотворення на основі як питомих, так і запозичених ресурсів. Тому цілком слушним є твердження одного з відомих українських лінгвістів про активізацію досліджень динаміки різних підсистем української літературної мови: «Звичайно, основну увагу зосереджено на простеженні змін у словниковому складі та словотвірній структурі української мови кінця XX – початку XXI сторіч, оскільки вони найбільше відреагували на зміни в усіх сферах українського суспільства та вплив світової глобалізації»¹.

У кінці XX – на початку XXI сторіч немало українських науковців досліджували проблематику словотвірної номінації – Ніна Клименко, Олександр Тараненко, Лариса Кислюк, Євгенія Карпіловська, Катерина Городенська, Василь Грещук, Алла Архангельська, Володимир Олексенко, Любов Струганець, Анатолій Нелюба, Жанна Колоїз, Галина Вокальчук, Марина Навальна, Юрій Зацний, Саня Єнікеева, Тетяна Коць, Людмила Довбня, Данута Мазурик, Марія Бойчук, Наталія Стратулат, Алла Таран, Тетяна Панченко, Оксана Кабиш та ін. Серед зарубіжних учених названу тематику також опрацьовували такі вчені, як: Хелена Ядацька, Тереза Смолкова, Кристина Вашакова, Олена Земська, Світлана Алаторцева, Олена Сенько, Цветанка Аврамова, Васілка Радева, Юлія Балтова, Ольга Мартинцова, Дорде Оташевіч, Юрій Фурдік, Барбара Штебіх-Голуб, Інгеборг Онхайзер, Вольфганг Фляйшер та багато ін.

В останні десятиріччя підготовлено ряд вагомих праць, присвячених проблематиці появи нових слів, зокрема й словотворенню неологізмів у різних слов'янських мовах². Але, незважаючи на значні здобутки в названій галузі,

¹ К. Городенська, *Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм?*, «Українська мова» 2013, № 2, с. 3.

² *Słowotwórstwo / Nominacja*, red. nauk. I. Ohnheiser, Opole 2003; *Проблеми на неологіята в славянските езици*, София 2013; T. Smółkowa, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków 2001; K. Waszakowa, *Derywacja słowotwórcza a semantyczna*, [w:] *Словообразување и лексикологія Балгарска академия на науките*, red. V. Radeva, C. Avramova, J. Bałtova, София 2009, s. 209-219; K. Waszakowa, *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*, Warszawa 2017; Г.М. Вокальчук [та ін.], *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*, ред. Г.М. Вокальчук, Рівне – Оломоуць 2011; О.О. Тараненко, *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.)*, Київ 2015; Л.П. Кислюк, *Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку*, Київ

ще є ряд нерозв'язаних питань і моментів, оскільки видозміни в структурі сучасних мов, у творенні засобів номінації відбуваються настільки динамічно, що це потребує постійної фіксації їх, уведення до словників, а також ґрунтовних комплексних робіт. Саме тому актуальність таких праць була й залишається беззаперечною.

Мета статті – виявити та проаналізувати основні новітні тенденції, які з'явилися й інтенсивно діють у словотворенні української мови на початку нового тисячоліття на прикладі деривації переважно загальнономовних і почасти оказіональних неологізмів-іменників, а також увести до наукового обігу нові цікаві утворення.

Матеріалом для аналізу в цій статті були понад 2000 нових одиниць, зафіксованих автором в інтернет-дискурсі (сайти, блоги, соціальні мережі), різноманітних електронних й паперових масмедіа, словниках нової лексики³, окремих художніх текстах й частково в розмовному мовленні названого вище періоду.

Виклад основного матеріалу

Засвідчено, що серед усіх частин мови найбільш активно утворюються іменники як важливі засоби номінації. Вони служать називанням різноманітних нових реалій, понять, осіб, явищ. Але, крім номінативної, такі одиниці виконують також стилістичну й когнітивну функцію. Саме остання відображає особливості мислення та креативність представників сучасного українського етносу.

Солідний корпус фактичного матеріалу свідчить про істотне домінування в іменниковій деривації українській мові ХХІ сторіччя морфологічного способу

2017; Цв. Аврамова, *Словообразовательни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на ХХ век*, София 2003; Цв. Аврамова, *Имена на жители (nomina habitatorum) в съвременния чешки и съвременния български език*, София 2013; *Neologizmy v dnešní češtině*, pod ved. Olgy Martincové, Praha 2005; Е.А. Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва 2009; Б. Štebih Golub, *Tvorbeni obrasci neologizama u hrvatskome standardnom jeziku. Zbornik radova sa zasjedanje Komisije za tvorbu Slavističkog odbora s temom "Slovoobrazovanje i leksikologija"*, Sofija 2008, s. 264-279; Ђ. Оташевић, *Nove reči i značenja u savremenom standardnom srpskom jeziku*, Beograd 2008; J. Furdík, *Slovenská slovtvorba. (Teória, opis, cvičenia)*, ed. M. Ološtiak, Prešov 2004; В. Јанушева, М. Стојаноска, *Однадвор – дома: новите зборови (неологизмите) во македонскиот стандарден јазик. Македонскиот јазик – извор на научни истражувања (дома и надвор)*, Скопје 2021, с. 97-110.

³ С.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк, *Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики*, відп. ред. С.А. Карпіловська, Київ 2013; Д. Мазурик, *Нове в українській лексиці: словник-довідник*, Львів 2002; *Нові й актуалізовані слова т. значення: словникові матеріали (2002-2010)*, кер. проекту і відп. ред. О.М. Тищенко, Київ 2010; *Нові слова т. значення: словник*, уклад. Л.В. Туровська, Л.М. Василькова, Київ 2008; *Словотворчість незалежної України. 1991-2011: словник*, уклад. А. Нелюба, Харків 2012; *Словотворчість незалежної України. 2012-2016: словник*, уклад. А. Нелюба, С. Редько, Харків 2017; Л.І. Шевченко, Д.Ю. Сизонов, *Нові слова т. фразеологізми в українських масмедіа: словник*, ч. 1-5, Київ 2022.

словотворення. Серед його підспособів найбільш активним виступає суфіксальний. Характерно, що високопродуктивними в утворенні іменників є передусім ряд традиційних питомих суфіксів: **-ик, -ник, -ач, -ець/-івець, -щин-, -нн(я), -ість, -ств-**. Напр.: *інстаграмник, ковідник* «лікарня для пацієнтів із COVID-19 або сам пацієнт», *СММник/есемемник, замирювач, пильнувач, догравач, тероборонець, укропівець, айтівець, піарицина, мітингівщина, байрактарщина* (від пісні «Байрактар») «однобоке комічне висвітлення теми російсько-української війни в українській масовій культурі», *волонтерування, ковідування, дизайнерування, коаліційність, безлімітність, урбанізованість, господинність, зрадофільство, геймерство, графітництво, грантоїдство* та ін. Помічено, що суфікси негативної оцінки **-уг/-юг-, -н(я)**, які в попередні періоди були малопродуктивними, у нинішню добу поступово набули високої продуктивності, у зв'язку з активною дією екстралінгвальних факторів – суспільно-політичних та інших подій в Україні початку ХХІ сторіччя, зокрема Революцією гідності, ковідною хворобою, війною з Російською Федерацією, корупцією, бюрократією та ін. Переконливими прикладами служать слова: *колорадюга, рашистюга, сепаратюга, хабарюга, бюрократюга, аферюга; беркутня, русня, соросня* (від прізвища американського підприємця Джорджа Сороса), *сепарня* «збірна назва учасників незаконних воєнізованих формувань на Донбасі, підтримуваних Росією» та ін. Як бачимо, серед наведених вище іменників-неологізмів істотно домінують назви осіб, що свідчить про дію антропоцентричної тенденції в сучасному українському словотворенні. У межах названої тенденції нині спостерігаємо «бум» у деривації назв жінок, тобто активну фемінізацію в національному суфіксальному словотворі. Це відбувається за допомогою продуктивних суфіксів **-ин(я), -к(а)-, -иц(я)**. Напр.: *виборчиня, вірусологиня, видавчиня, керманичка, велетка, вишивка* «студентка вищого навчального закладу», *блогерка, словникарка, роботодавиця, військовослужбовиця, очільниця, кермувальниця, чарівливиця* та ін. Досить значна частина одиниць лексичного поля «людина» є переконливим підтвердженням вияву тенденції до автохтонізації, тобто прагнення до повернення національної специфіки й самобутності українській мові. Так, замість навіязаних українцям у радянську добу російських утворень або схожих із ними, на зразок: *плавчиха, борчиха, саночниця, продавиця, барабанниця* та ін., нині активно продукуються та функціонують у нашій мові питоми слова, утворені за українськими словотвірними моделями: *плавчиня, борчиня, санкарка, продавчиня, барабанниця* та ін.

У досліджуваній період продуктивними є також ряд запозичених суфіксів і суфіксоїдів, зокрема **-ар, -іст/-ист, -изм/-ізм, -изацій-/ізацій-, -ант/янт, -(і)ад-, -гейт, -ман, -маній-, -філ, -фоб, -фобій-**: *мітингар, змагар, хунтар, зеленкар, коаліціоніст, мураліст, вебнарист, культист, вождизм, рашизм, гебізм, совкізм, бульваризація, вертольотизація, масковізація, гламуризація, коаліціант, підписант, ухлянт, домовлянт, глобаліада, гарантіада, дев'яностиада, векселяда, вуглегейт, українагейт, вагнергейт, темникгейт, машиноман, інтернетоман, ігroman, чаєман, серіаломанія, айфonomанія, гаджетоманія, погодоманія, нато-*

філ, зрадофіл, бандерофіл, натофоб, телефоб, ісламофоб, зрадофоб, мобілофобія, інтернетобія, коронафобія, вакцинофобія.

Із-поміж значної кількості питомих префіксів і префіксоїдів, які існують в арсеналі української мови, під час творення іменникових неологізмів у студійовану добу продуктивними є лише частина з них, а саме **над-, недо- роз-, пере-, пра-, напів-, спів-, перед, після-, проти-**. Напр.: *надбагатство, надпруга, наддовгожитель, недоімперія, недокраїна, недоперемога, розвихователь, розучитель, розмафіїзація, переакредитація, передистанціювання, перенедозавантаження, праукраїнець, прасимвол, прарокгурт, **напіврваних**, напівполітик, **напіввимагач**, співдія, співлідер, співлізінг, передрак, переддіабет, передМайдан, післямак, післядипломниця, післябукварик, протизнешкодження, протитанкіст, протиокислювач* та ін.

Нами виявлено, що на зазначеному вище етапі розвитку української мови продуктивними у творення іменників є ряд запозичених префіксів і префіксоїдів: **анти-, супер-, квазі-, екс-, нео-, пост-, псевдо-, мега-, міні-, гіпер-, пара-, ультра-, де-** та ін. Напр.: *антикорупційник, антивідбір, антиприклад, суперповідач, суперпісня, супервипромінювач, квазіреспубліка, квазіпарламент, квазіутворення, екссоратник ексипигун, еколігарх, неофемінатив, неофеодалізм, неосвразизм, постмайдан, постковід, постемоція, псевдореспубліка, псевдореферendum, псевдобіженець, мегасуха, мегарорив, мегадосягнення, мінімістечко, мінівідпустка, мінітеплиця, гіперопіка, гіпернаступ, гіпербіткоїнізація, парамедик, **парафармацевтика, паратоталітаризм**, ультраобробка, ультракар'єра ультраприбічник, деофішоризація, дезросійщення, десуверенізація* та ін.

На сучасному етапі активно творяться неолексеми різними видами абрєвіації. Виявлено, що серед названих дериватів частковоскорочені утворення істотно домінують. Особливо продуктивними є такі аброморфеми, як: **євро-** (*євродопомога європаркан, єврозмагання, євроочі*), **ІТ-** (***ІТ-освіта**, ІТ-спротив, ІТ-роботодавець, ІТ-простір*), **кібер-** (*кібервплив кіберозброєння, кіберсотня кіберповедінка*), **крипто-** (*криптогалузь, криптододаток, криптозлочинець, криптоновини*), **єко-** (*єкосудно, єкоодяг, єколавка, єкозахід*), **теле-** (*тележиття, телезомбування, телеватажок, телепристрасті*), **держ-** (*держзрада, держпіар, держмуж, держтендер*), **політ-** (*політбіженець, політмеханізм, політпресія, політринок*), **спец-** (*спецоперація, спецосланець, спецверсія, спецтрибунал*), **нац-** (*нацнадбання, нацеліта, нацвідбір, нацспротив*), **секс-** (*сексвербувальник, сексзалежність, секспокоївка, сексдозвілля*) та ін. Характерно, що в останні роки надзвичайно інтенсивно відбувається продукування нових лексем із скороченим компонентом **е-** (**електронний**): *е-дані, е-квиток е-підпис, е-середовище, е-шарж* тощо. Також не менш активно в цей період творення абрєвіатур із початковою аброморфемою **Зе-/зе-** (від прізвища чинного Президента України Володимира Зеленського): *Зе-команда, Зе-виборець, Зе-влада, зе-політик* та ін. Зафіксовано ще ряд нових одиниць, утворених аналізованим підспособом абрєвіації: *гумконвой* (гуманітарний конвой), *турпроекування* (туристичне проекту-

вання), *тероборона* (територіальна оборона), *фармпідтримка* (фармакологічна підтримка) тощо.

Дещо меншу продуктивність засвідчено в процесах творення 1) ініціальних аббревіатур, зокрема а) буквених: *ЗВТ [ze-ve-te]* (Зона вільної торгівлі), *ОСББ [o-es-be-be]* (Об'єднання співвласників багатоповерхових будинків), *ОТГ [o-te-ge]* (Об'єднана територіальна громада); б) звукових: *МАФ [маф]* (мала архітектурна форма – кіоски, ларьки, лотки, павільйони і т. ін.), *КАБ [каб]* (Керована авіабомба), *ТОТ [тот]* (тимчасово окупована територія); 2) поскладових: *нарден* (народний депутат), *добробат* (добровольчий батальйон), *радбез* (Рада безпеки); 3) змішаних (комбінованих): *ЄврАЗЕС* (Євразійського економічного співтовариства), *УкрДУЗТ* (Український державний університет залізничного транспорту), *РосЗМІ* (російські засоби масової інформації) та ін. На нашу думку, головними причинами активізації творення й функціонування аббревіатур у сучасній українській мові є втіленням тенденції до економії мовних зусиль, процес раціоналізації мови, а також безперечна зручність у використанні мовцями.

В українській мові ХХІ століття істотне збільшення продуктивності словоскладання у творенні іменників-неологізмів. Переважна більшість таких новотворів номінує актуальні поняття, явища, образи-характеристики аналізованого часового зрізу: *троян-шифрувальник саміт-вечеря*, *ковід-дисидент*, *безпілотник-камікадзе*, *боєць-добробатівець*, *таксі-гелікоптер*, *трипліць-орій* та багато ін. Зафіксовано значне число похідних дериватів із компонентами **інтернет-** (*інтернет-військо*, *інтернет-зірка*, *інтернет-продавець*, *інтернет-шахрайство*), **онлайн-** (*онлайн-послуга*, *онлайн-гра*, *онлайн-навчання*, *онлайн-щоденник*), **робот-** (*робот-газонокосарка*, *вантажівка-робот*, *робот-прибиральник*, *робот-розвідник*), **дрон-** (*дрон-бомбардувальник* *дрон-сапер*, *дрон-доставник*, *дрон-невидимка*), **держава-** (*держава-злочин*, *держава-крадій*, *держава-ізгой*, *держава-терорист*), **арт-** (*артпростір*, *артопір*, *артпідпілля*, *артпарковка*), **зомбі-** (*зомбі-преса*, *зомбі-ТВ*, *зомбі-читач*, *клітина-зомбі*), **бізнес-** (*бізнес-зустріч*, *бізнес-освіта*, *бізнес-оглядини*, *бізнес-середовище*), **смарт-** (*смарт-розвиток*, *смарт-годинник*, *смарт-гроші*, *смарт-картка*), **б'юті-** (*б'юті-майстриня*, *б'юті-образ* *б'юті-урок*, *б'юті-подарунок*), **гей-** (*гей-шлюб*, *гей-аудиторія*, *гей-пропаганда*, *гей-співтовариство*), **урок-** (*урок-змагання*, *урок-твір*, *урок-винахід*, *урок-подорож*, *урок-свято*), **бліц-** (*бліцдиктант*, *бліцціна*, *бліцогляд*, *бліцпослуга*) та ін. Необхідно наголосити, що чимало з одиниць, утворених аналізованим способом, є стилістично забарвленими та виконують, крім номінативної, ще й емоційно-експресивну функцію: *бойфренд-красунчик*, *топ-красуня*, *пас-цукерка* *олігарх-українофоб*, *горе-стиліст* та ін. Однак стосовно багатьох наведених вище утворень відомий український лінгвіст К. Городенська висловила сумнів і застереження щодо потреби й доцільності їх деривації та вживання. Науковець вважає, що такі одиниці спричинені глобалізаційними впливами, але вони суперечать не лише словотвірній нормі, а й граматичній системі української літературної мови, адже поєднують два іменники, перший із яких виражає атрибутивне значення, тобто вони є наслідком перенесення на

грунт української мови словотвірної моделі англійської мови, а граматична норма української літературної мови полягає у вираженні атрибутивності за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості; такі деривати обмежують відіменникове творення прикметників, що дає підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення⁴.

В останні десятиліття в українській мові відбувається істотне зростання продуктивності творення нових слів шляхом основоскладання (композиції). Складні слова утворюються такими різновидами названого способу: 1) чистим основоскладанням: *вакциноскептик, бронешвидка* «машина швидкої медичної допомоги з броні», *фемінітивотворення, грошовиводитель, кораблетроца, людинознищення* та багато ін.; 2) основоскладанням із додаванням матеріально вираженого певного суфікса: *перемогобісся, російськомов'я, зайвослів'я, синкасочник* та багато ін.; 3) основоскладанням із нульовим суфіксом (тобто його усіканням): *водомор, мізкоправ, шкодонос, танковоз, кнопкодав* та багато ін. Помічено, що останнім часом значно активізувався мотиваційний складник **пад** (від дієслова *падати*): *банкопад, гривнепад, рублепад, лєнінопад, тренеропад, ялинкопад, відставкопад, вождепад* та ін. *Варто акцентувати, що переважна більшість неолексем, утворених аналізованим способом, є стилістично маркованими. Також вони є економнішими, ніж словосполучення, на основі яких їх утворено.*

Відзначаємо, що в досліджуваній період помітним є поступове кількісне зростання утворень телескопією. Цей спосіб словотворення було запозичено українською мовою з англійської в кінці ХХ сторіччя. Як відомо, суть його полягає в тому, що неолексеми виникають на базі сурядних словосполучень унаслідок злиття повної основи одного твірного слова з усіченою основою іншого або поєднанням двох усічених основ вихідних слів. За нашими спостереженнями, спочатку в українській мові телескопією утворювалися лише індивідуально-авторські нові слова (оказіоналізми), а нині активізується деривація загальнономовних неологізмів, на зразок: *поштомат* (від *пошта* й *автомат*), *молокомат* (від *молоко* й *автомат*), *маскомат* (від *маска* й *автомат*), *окупендум* (від *окупація* і *референдум*) «назва референдумів, проведених у Криму та на території Луганської і Донецької областей під час їхньої окупації російськими військами». Передусім це зумовлено, як нам видається, компактністю й цільністю оформлення телескопізмів, стилістичною маркованістю й мотивуванням, зокрема яскравістю їх внутрішньої форми.

Ще один спосіб, який є продуктивним у сучасному українському словотворенні, – це універбація. Її активізація спричинена дією одного з внутрішньомовних факторів – економією мовних зусиль і засобів. Так, на основі підрядних словосполучень утворюються нові місткі слова переважно колоквиального характеру: *Венеційська комісія* «дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права, який надає висновки про відповідність проєктів законодавчих актів

⁴ К. Городенська, *Нові явища т. процеси...*, с. 4-5.

європейським стандартам і цінностям» → *Венеційка, дистанційне навчання / робота* → *дистанційка, ядерна зброя* → *ядерка, балістичне озброєння* → *балістика, біометричний документ (переважно паспорт)* → *біометрика* тощо. Пор. у контекстах: *Найбільше опонентів «дистанційки» є на заході України (70%), водночас на півдні таких лише 54% (а 45% таку форму навчання підтримують)* (Радіо Свобода, 11.08, 2023, 14:31); *Росіяни атакували схід України балістикою (заголовок статті)* («Дзеркало тижня», 21.06, 2024, 02:42); *Китай має в цьому свій очевидний інтерес [щодо використання ядерної зброї] – порушення табу на використання ядерних озброєнь неминуче призведе до остаточної руйнації режиму нерозповсюдження, а отже «ядерка» може з'явитися й у сусідів Китаю – Японії та Північної Кореї – і така перспектива аж ніяк не тішить Сі Цзіньпіна* (ТСН, 17.04, 2024, 18:00). Названі утворення є також наслідком розкутості як в українському суспільстві, так і в мові. Це також відбувається в руслі тенденції «орозмовлення», яка, за нашими даними, поступово посилюється.

Малопродуктивними в сучасному українському морфологічному словотворенні є: 1) префіксально-суфіксальний підспосіб: *позакордоння, міжмайдання*; 2) безафіксний (нульсуфіксація): *вкид* (від *вкидати*), *перепост* (від *перепостити*).

Певний корпус нових слів в українській мові ХХІ сторіччя було утворено неморфологічними способами деривації. Серед них, як засвідчив зібраний масив матеріалу, найбільш продуктивним виступає лексико-синтаксичний, або зрощеннєвий, спосіб, що полягає в універбації двох і більше синтаксично пов'язаних слів, які зберігають свою граматичну форму. Мотиваторами для таких утворень служать переважно два слова (*кримнаш, багатовірець, метрошкола*), рідше – кілька слів (*кулявлоб, затридні, мизамирці*). Характерно, що найбільш продуктивними є такі препозитивні традиційні компоненти, як: **відео-** (*відеододаток, відеодобірка, відеолістівка, відеорозслідування*), **кіно-** (*кіногість, кіноспівець, кіновечір, кінобитва*), **медіа-** (*медіасвіт, медіаспільнота, медіаполе, медіабосець*), **радіо-** (*радіоурок, радіодиктант, радіоказка, радіословник*), **аудіо-** (*аудіокнигарня, аудіописьменник, аудіовійна, аудіоджерело*), **фото-** (*фотозвіт, фототиждень, фотоспогад, фотозброя*), **авто-** (*автопорада, автопригода, автокладовище, автопідстава*), **горе-** (*горепродюсер, горєбатько, горєдизайнер, горєісторик*). Помічено, що в останні роки надзвичайно активізувалася деривація з новим складником – **корона-**, що пов'язано з дієвим впливом позамовного фактора, зокрема вірусу SARS-CoV-2, який спричинює COVID-19: *коронахвиля, коронакриза, короназбитки, короназнижки* та ін. Як слушно зазначала Н. Клименко: «Відбувається нагромадження основ-класифікаторів на зразок *відео-, гідро-, електро- ...* та ін., що становлять характерну особливість іменників та прикметників»⁵.

Важливим джерелом збагачення й розширення лексико-семантичного рівня української мови інноваціями є лексико-семантичний спосіб словотворення, або семантична деривація. Це досить дієвий, хоч і складний, багатогранний онома-

⁵ Н.Ф. Клименко, *Вибрані праці*, Київ 2014, с. 20.

сіологійний процес. Семантизація відбувається як у питомих, так і в запозичених словах. Засвідчено, що переважна більшість неосемантів, утворених названим вище способом, своїм виникнення завдячує саме метафорі, яка є дієвим рушієм динаміки значення, найчастіше сприяє його розширенню. Прикладами служать неологізми, на зразок: *дояр*, яке, крім відомого значення «той, хто доїть і доглядає корів»⁶, набуло нового – «збирник, хабарник»; слово *цунамі* загальновідоме як «великі руйнівні хвилі, які виникають на поверхні океану під час підводних землетрусів або виверження підводних чи берегових землетрусів»⁷ нині функціонує також із новою семантикою – «величезна кількість кого- або чого-небудь»; *гурман* у тлумачному словнику трактується як «той, хто любить і знається на вишуканих стравах»⁸, але вживається й із інноваційним значенням «той, хто любить щось вишукане, цікаве». Порівняймо в контекстах, які краще відображають нову семантику слів: *Кількох секунд вистачає «дояру», щоб, навіть не перевіривши документи [водія], отримати кимсь установлений «гонорар»* («Сільські вісті», 15.08, 2014); *Приборкання інвестиційного цунамі* (заголовок статті, finclub.net); *Втратила [мати Ольга Кузьменко] єдину дитину [Андрія – лідера гурту «Скрябін»]. Думала, не переживу, аж поки не побачила те цунамі людей під Преображенською церквою. Ніколи не могла уявити, що стільки українців захочуть попрощатися з Андрієм. Люди мене врятували* («Високий замок», 11.03, 2015, 23.05); *«В інтерв'ю німецьким медіа я сказав спасибі приймаючій стороні за те, що на цю дату обрали саме українську національну збірну. Уболівав за українців, а рахунок 3:3, як говорять, результат для футбольного гурмана», – сказав Скрипник* (<https://terrikon.com/posts>). У творенні деяких нових значень бере участь також і метонімія. Так, відоме слово *роздягальня* «приміщення для роздягання, переодягання і зберігання верхнього одягу; гардероб»⁹ нерідко вживається з новою семантикою – «гравці певної команди»: *Футболісти Реалу додали головного болю своєму наставнику Карло Анчелотті у виборі основного голкіпера на час відсутності Тібо Куртуа, адже роздягальня позитивно відгукнулася про [воротаря] Андрія Луніна* (<https://sportnews.com.ua>).

Варто акцентувати, що екстралінгвальні фактори в процесах породження новосемантів є досить вагомими, а іноді й домінуючими. Відомо, що в періоди, які характеризуються значною соціальною динамікою, зокрема революціями, переворотами, воєнними, міжрелігійними й міжетнічними конфліктами та ін., у мові відбуваються істотні зміни. Так, в останні роки переконливою цьому ілюстрацією стала російсько-українська війна, яка спричинила виникнення й активне функціонування низки неосемантів. Це одиниці з новим значенням, як-от: *натівець* «людина, яка не дотримується своїх обіцянок»; *балалайка* «безпілотний літальний апарат „Shahed”»; *мопед* «дрон-камікадзе»; *приліт* «влучання ворожої

⁶ Словник української мови, Київ 2012, с. 252.

⁷ Там само, с. 1261.

⁸ Там само, с. 209.

⁹ Там само, с. 980.

ракети, бомби чи снаряда в що-небудь»; *бавовна* «вибухи в Російській Федерації чи на військових і стратегічних об'єктах окупованих територій України» та ін. Порівняй: *Збивали всі, хто міг: на Миколаївщині за ніч нацгвардійці, поліція та ЗСУ приземлили 14 іранських «мопедів»* (ТСН, 20.10, 2022, 08:38); *«Потужна бавовна» в аеропорті Пскова: чотири російські літаки пошкоджені (ВІДЕО)* (Варта 1 › news › bavovna-na-rosii). В останні роки виникло кілька негативно оцінних неосемантів на позначення Російської Федерації: *поребрик*, *болота*, *Мордор* тощо. Наприклад: *Леонід Цихановський повідомляє: на «болотах» намагаються підняти у небо старий металобрухт М-55 «Геофізика»* (UKR.NET › Новини Світу). Семантичні зміни в словах активно відбуваються переважно на некодифікованому рівні. Хоча вже нині деякі лексеми набули статусу відомих широкому загалові й загальноживаних, а тому мають бути кодифікованими.

У студійований період за допомогою конверсії, або морфолого-синтаксичного способу словотворення, зафіксовано перехід прикметників в іменники (субстантивация) переважно на позначення певних закладів харчування та інших приміщень: *хачапурна*, *хінкальна*, *бургерна*, *кальянна*, *девайсна*, *шубна*.

Зібраний фактичний матеріал переконливо демонструє істотну активізацію на початку ХХІ сторіччя змішаного, або комбінованого, словотворення. Насамперед це зумовлено глобалізаційними процесами та все потужнішим «окниженням», оскільки в дериваційних процесах усе більшу роль відіграють як давно запозичені, так і нові іншомовні слова-основи, словотворчі афікси й афіксоїди. Масу таких прикладів уже було наведено вище. Але ще проілюструємо рядом утворень: *блокчейн-розробник*, *диджитал-сукня*, *криптопослуга*, *зрадобот*, *кадропад*, *наукоцид* та багато інших.

Існують у сучасному українському словотворенні й окремі не розв'язані на сьогодні дериватологами проблеми. Так, статус компонентів **нано** і **топ** остаточно не визначений. На нашу думку, вони ще не зовсім втратили семантику слів, але поступово набувають значення префіксоїдів (напівпрефісів): *нановолокно*, *наночастка*, *наноприлад*, *топпротистояння*, *топпродаж*, *топподія* тощо. Варто також акцентувати на значній активізації в останні роки (порівняно навіть із кінцем ХХ сторіччя) творення напівварваризмів, початкові компоненти яких виступають здебільшого в латинській графіці: *COVID-лікарня*, *зоот-заняття*, *офлайн-навчання*, *push-повідомлення*, *PR-відділ*, *SMS-переписка*, *SMSник* та ін. Назване явище вважаємо небажаним, оскільки це нівелює і руйнує словотвірну систему та й загалом структурну організацію української мови, її національну специфіку і самобутність.

Висновки та перспективи

Отже, значна частина іменникових неологізмів має національну специфіку й самобутність, відображає креативність народу. Такі новотвори постають як важливі «знаки доби», її маркери, які виникненням і функціонуванням в українській мові ХХІ сторіччя передусім спричинені впливом екстралінгвальних

чинників – глобалізації, російсько-української війни, пандемії COVID-19, зомбування різними масмедіа й інтернет-ресурсами, розкутості в суспільстві та ін.

Перспективним видається порівняльний аналіз українських і польських чи інших слов'янських неологізмів-іменників із врахуванням не лише структурно-семантичних, а й функційних особливостей таких одиниць.

References

- Karpilovs'ka Ye.A., Kyslyuk L.P., Klymenko N.F., Kryts'ka V.I., Puzdryyeva T.K., Romanyuk Yu.V., *Aktyvni resursy suchasnoyi ukrayins'koyi nominatsiyi: ideohrafichnyy slovnyk novoyi leksyky*, vidp. red. Ye.A. Karpilovs'ka, Kyiv 2013.
- Avramova Tsv., *Ymena na zhytely (nomina habitatorum) v sʹvremennyya cheshky y sʹvremennyya bʹlharsky yzyk*, Sofya 2013.
- Avramova Tsv., *Slovoobrazovatelny tendentsyy pry sʹshchestvytelnyte ymena v bʹlharskyia y cheshkyia yzyk v kraia na XX vek*, Sofya 2003.
- Horodens'ka K., *Novi yavyscha ta protsesy v ukrayins'komu slovotvorenni: dynamika chy destruktciya slovotvirnykh norm?*, «Ukrayins'ka mova» 2013, № 2.
- Furdík J., *Slovenská slovtvorba. (Teória, opis, cvičenia)*, ed. M. Ološtiak, Prešov 2004.
- Janusheva V., Stojanoska M., *Odnadvor – doma: novyte zborovy (neolohyzmyte) vo makedonskyot standarden jazyk. Makedonskyot jazyk – yzvor na nauchny ystrazhuvaŋa (doma y nadvor)*, Skopje 2021.
- Klymenko N.F., *Vybrani pratsi*, Kyiv 2014.
- Kyslyuk L.P., *Suchasna ukrayins'ka slovtvirna nominatsiya: resursy ta tendentsiyi rozvytku*, Kyiv 2017.
- Mazuryk D., *Nove v ukrayins'kiy leksytsi: slovnyk-dovidnyk*, Lviv 2002.
- Vokal'chuk H.M. [ta in.], *Neolohichni nazvy osib u suchasnykh slov'yans'kykh movakh*, red. H.M. Vokal'chuk, Rivne – Olomouts' 2011.
- Neologizmy v dnešni češtině*, pod ved. O. Martincové, Praha 2005.
- Novi y aktualizovani slova ta znachennya: slovnykovi materialy (2002-2010)*, ker. proektu i vidp. red. O.M. Tyshchenko, Kyiv 2010.
- Novi slova ta znachennia: slovnyk*, uklad. L.V. Turovs'ka, L.M. Vasyl'kova, Kyiv 2008.
- Otašević Đ., *Nove reči i značenja u savremenom standardnom srpskom jeziku*, Beograd 2008.
- Problemy na neolohiyata v slavianskyte ezytsy*, Sofya 2013.
- Slovnyk ukrayins'koyi movy*, Kyiv 2012.
- Słowotwórstwo / Nominacja*, red. nauk. I. Ohnheiser, Opole 2003.
- Slovotvorchist' nezalezhnoyi Ukrayiny. 1991-2011: slovnyk*, uklad. A. Neliuba, Kharkiv, 2012.
- Slovotvorchist' nezalezhnoyi Ukrayiny. 2012-2016: slovnyk*, uklad. A. Neliuba, Ye. Red'ko, Kharkiv 2017.
- Smółkowa T., *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków 2001.
- Štebih Golub B., *Tvorbeni obrasci neologizama u hrvatskome standardnom jeziku. Zbornik radova sa zasjedanje Komisije za tvorbu Slavističkog odbora s temom Slovoobrazovanje i leksikologija*, Sofija 2008.
- Taranenko O.O., *Aktualizovani modeli v systemi slovtvorennya suchasnoyi ukrayins'koyi movy (kinets' XX – XXI st.)*, Kyiv 2015.
- Shevchenko L.I., Syzonov D.Yu., *Novi slova ta frazeolohizmy v ukrayins'kykh media: slovnyk*, t. 1-5, Kyiv 2022.

Waszakowa K., *Derywacja słotwórcza a semantyczna*, [v:] *Słowoobrazywanie u leksykologów* Balharska akademija na naukyte, red. V. Radeva, C. Avramova, J. Bałtova, Sofyia 2009.

Waszakowa K., *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*, Warszawa 2017.

Zemskaya E.A., *Słowoobrazowanie kak deyatel'nost'*, Moskva 2009.

ПРО АВТОРА

Олександр Анатолійович Стишов – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка (Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University). **Публікації: монографії, словники:** *Динамічні процеси в лексиці та фразеології сучасної української мови (друга половина 80-х – 90-ті роки ХХ ст.)*, [v:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова*, Opole 1999; *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*, Київ 2003; *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*, видання 2-ге, перероблене, Київ 2005; *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*, ред. Г.М. Вокальчук, Рівне – Оломоуць 2011 (співавтор); *Словник української мови: в 20 томах*, т. 3, Київ 2012 (співавтор); *Словник української мови: в 20 томах*, т. 4, Київ 2013 (співавтор).

ORCID: 0000-0001-6192-255X

Email: styshov@ukr.net